XXXVI.

XLIII

Skjenket Fyens Stiftsbibliothek af Hr T. Bredsdorf, Cand. Theol. i Khavn. 1818.

DE JURE CIVITATIS RELIGIONEM DOMINANTEM CONSTITUENDI

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

PRO SUMMIS IN UTROQUE JURE HONORIBUS

RITE OBTINENDIS

INTER PUBLICA FESTA OB SACRA

PER

LUTHERUM RESTAURATA

PUBLICO ERUDITORUM EXAMINI

DIE OCTOBRIS XXX. HORA IX.

MODESTE SUBMITTIT

CASPARUS FREDERICUS LASSEN

A CONCILIIS STATUS ET SUPREMI TRIBUNALIS ADSESSOR

RESPONDENTE ORNATISSIMO

CHRISTIANO ALBERTO BLUHME

JURIS CANDIDATO.

HAVNIÆ. MDCCCXVII.

TYPIS ET PRELO TYPOGRAPHICO NOVO

BOÆ BRÜNNICHII.

Commentatio hæc inauguralis, quam ut desiderio ordinis Jurisconſultorum Univerſitatis Regiæ Havnienſis ſatisfaceret, elucubravit Autor amplisſimus, novum documentum exhibet ingenii et acuminis aliis ſcriptis ſatis ſuperque computati, adeo ut ab eo Ordine omnino digna æſtimata ſit, quæ publico Eruditorum examini pro ſummis honoribus in utroque jure rite obtinendis ſubjiceretur.

Schlegel,

Dec. Fac. Jurid.

Prolegomena.

Licet quæſtio, quam tractandam ſumſi, ad illas pertinere forſan videatur, quæ jam dudum acutisſimorum æque ac doctisſimorum virorum disquiſitioni materiam præbuerint, tamen, cum facere non posſim, quin in iis, quæ mihi contigit perlegere ſcriptis, pleraque partim carpenda, partim deſideranda occurrisſe fatear; ignoſcendum mihi videbatur, ſi quamvis imbecillitatis mearum virium probe memor, non omisſo eorum, quæ legendo invenisſem, uſu, juſta principia uno quaſi tenore, quantum in me foret, ipſe enucleare auderem. Plurimi præ-

terea, qui de juribus civitati quoad religionem concedendis disputarunt, non omnino eandem, quam mihi proposui, ante oculos habuerunt, quæstionem; de qua disserere in mentem eo magis venit, cum festum, cujus celebrandi occasione, pro summis in jurisprudentia honoribus certare mihi oblatum fuit, non potuerit non animum convertere ad talem jurisscientiæ partem, quæ licet remotius, attamen quantum res ferebant, finem illius respiceret.

§. 1.

De religionis notione.

Religionis notionem quod attinet, de ea quid afferre forſan & a me alienum & per ſe ſuperfluum esſe videretur. Quoniam vero diſputationi, quam inſtituimus, materiam præbuit religio, explicationem ejus eo minus prorſus omittendam esſe putaverim, cum ab esſentia ejus deinceps elicienda ſint argumenta. Quemadmodum vero jam ex vulgari uſu loquendi nomine religionis (objective acceptæ) ni fallor, ſignificari ſolet omnium, quæ ut divina cogitantur, præceptorum complexus, ita nec alia, quatenus ejus cogitatio ſuſcipitur, ante oculos haberi posſe videtur notio. Hæc enim cum antiquior ſit ſcientiis, quarum disquiſitionibus anſam dedit, exinde quoque ſequitur, ut quoties circa religionem ſuſcipienda ſit demonſtratio, ea ut talis acci-

piatur, qualis consuetudine dicendi nobis data sit. Hoc vero cum ita sit, de justa religionis notione copiosa non opus esse videtur disquisitione; omnes enim, quotquot vel aliquam religionem agnoverint, ejus præcepta pro divinis habuisse, vix aliquis negaverit. Hujus autem qualitatis agnitione præcipuum religionis criterium constitui, inde vel maxime apparere videtur, quod earum, quæ hactenus locum habuerunt, religionum, diversitas in ipsorum, quæ continent, præceptorum, differentia, versatur, quodque, nulla hujus differentiæ ratione habita, ad unamquamque religionem referri solet doctrina eorum, quæ sectatores ejus divina auctoritate præcepta esse censuerint. Jam vero & quoad argumentum earum, quæ ut diversæ considerantur, religionum, quandam & sane non nullius momenti convenientiam occurrere, equidem nullo modo negaverim. Ita primum quælibet religio quandam de nu-

mine divino ejusdemque ad homines relatione doctrinam haud dubie nobis tradit, ita ut eatenus igitur eandem materiam pertractare videantur omnes religiones. Quid quod etiam in iis, quæ jusſu divino præſcribi cenſentur, eo magis quædam ſimilitudo obtineat necesſe eſt, cum, qui hominibus inſitus eſt, ſenſus moralis vix efficere potuerit, quin in iis, quæ cum eorum agendi ratione libera arctisſime cohærent, a veritate, quæ in unaquaque re una eſt, ſaltem non omnino aberrarent. Quamdiu vero quicunque jusſus, modo ut in voluntate divina fundatus conſideretur, absque alio reſpectu, religionis inſtar habetur, ſufficiens quoque ratio religionis denominatione utendi in ipſa illa divina auctoritate, quæ jusſui tribuitur, aderit. Quemadmodum igitur celeberrimus Kantius *) religionem ſubjective ſumtam, me judice, jure

*) Religion innerhalb der Gränzen der bloſzen Vernunft p. 229.

ſic-definivit, ut ſit omnium noſtrorum officiorum agnitio ut divinorum præceptorum; ita quoque ex allatis patere videtur, juſtam esſe, quam indigitavi, definitionem, quatenus objective accipitur vocabulum. Quamvis ſcilicet religio non niſi in animo hominum reſidere poteſt, tamen, me judice, notio ejus non ſolum ſubjective, verum etiam objective acipi poterit. Illud fit quando *ipſam agnitionem* præceptorum ut divinorum ante oculos habemus; hoc vero, quatenus proprie nobis repræſentamus *ipſum præceptorum complexum.* Ab hac parte omnino ſpectatur notio, quoties prædicatur aliquis, hanc vel illam religionem agnoſcere; hoc enim non iterum de ipſa agnitione prædicari posſe in promtu eſt. In ſpecie vero etiam cum ſermo eſt de jure dominantem conſtituendi religionem, non poteſt non reſpici ipſe complexus præceptorum, quæ vel una vel alia communio, una vel alia gens ut divina agnoverit,

cum ipſa præceptorum agnitio, quæ in animo hominis incluſa eſt, nequaquam poteſtati civili materiam præbere poterit. Ceterum, quamvis forſan in ſuperfluum, de definitione tantum adhuc monere liceat: primo forſan intuitu religionem, quam dicimus naturalem, excludere videretur ea, quam poſuimus, definitio. Nequaquam vero hoc ita eſt. Etſi enim religionem, quæ naturalis (ſeu univerſalis) prædicatur, ſolius ope rationis cognoſcere valemus, præcepta ejus nihilo minus ut in voluntate Dei ſimul fundata non ſolum contemplare poſſumus, verum etiam ut eadem ita contemplemur omnino neceſſe eſt. Quamvis ſcilicet indolem voluntatis divinæ perſpicere non valebit intellectus humanus, tantum certe ſtatuere nobis licet, Divinum Numen non poſſe non velle, ut rationis noſtræ præceptis obtemperemus. Deo enim optimam, quam concipere poſſimus, voluntatem eſſe tribuendam, ne-

mo certe negaverit. Cum vero æterna immutabilitas entis, cui nulla prorſus inesſe poteſt imperfectio, ne quidem hominum operas in utilitatem ejus impendendas admittat, quid aliud reſtat, quod, nulla revelatione duce, Deum nobis jubere ſtatuamus, quam ut officiis, nobis metipſis æque ac aliis hominibus debitis, ſatisfaciamus. Cum vero Deum cogitando facere non posſimus, quin omnia, quæ ratio præſcribit, officia, ſimul ut divina auctoritate munita conſideremus, ſatis quoque patere videtur, allatam definitionem eam omnino complecti religionem, quæ naturalis prædicanda eſt. Ita vero nequaquam, quod forſan putaret aliquis, permiſcentur moralitatis atque religionis notiones. Ex allatis enim quidem fluit, religionem (ſubjective conſideratam) ſimul complecti moralitatem, id quod etiam, licet breviter, nuper evictum esſe crediderim. Latius vero quam moralitatis patet notio religionis. Deum enim

cogitando, non posſumus non etiam ponere ideam vitæ æternæ, in qua unicuique eam, quam per ſuam agendi rationem in hoc mundo, meruerit, felicitatem asſignabit numen Divinum; Igiturque præcepta, quamvis ratione impoſita, dum ſimul ut divina conſiderantur, robur certe ſortiantur, quo alias carerent. Partim enim novum ſic oritur motivum, quo, licet ipſius præcepti repræſentationem ſufficere oporteret, hoc tamen efficacius fieri poteſt; partim cuilibet, licet maxime virtuti ſtudenti, cui adverſa fuerit fortuna, ſolatium præbetur, quo deſtitutus facile in devia duceretur.

§. 2.

De diverſarum religionum posſibilitate.

Religionis notione jam, quatenus necesſarium esſe videbatur, ſtabilita, ordo rei ad explicationem prædicati dominantis ferre videtur. Cum vero, quæcunque nobis concipienda ſit notio hujus

prædicati, primo tamen intuitu appareat, iſtud diverſarum religionum posſibilitatem reſpicere, forſan commodior erit transitus, ſi ſpeciatim hanc posſibilitatem paucis attingamus. Hanc vel brevisſime commemorare forſan omnino ſupervacuum esſe videretur; diverſas enim dari religionum denominationes, veluti chriſtianæ, judaicæ &c., vix aliquis ignorat. Et ab esſe ad posſe ſemper valet conſequentia. Cum vero ea ponendo, quæ de religione naturali jam allata ſunt, forſan id egisſe viderer, ut omnino contrarium demonſtrarem, objectioni tamen, quæ ab hac parte ſurgere videtur, occurrere, vix a re alienum erit. Hanc igitur quod attinet, re vera quoque fatendum eſt, non niſi unam concipi posſe religionem naturalem, quæ tanquam fundamentalis ſeu univerſalis conſideranda eſt. Quoniam enim eadem ſemper eſt esſentia rationis, eadem præcepta quoque ut divina non poteſt non ratio agnoſcere.

Cum vero nobis diſtingvere licet inter religionem naturalem et talem, quæ poſitiva ſeu revelata (cujus posſibilitatem certe non rejicit ratio) prædicatur, jam exinde patere videtur, nos in contradictionem non ideo incurrere, quod, dum ab una parte unicam dari religionem naturalem ſtatuimus, ab altera posſibilitatem plurium religionum innuimus. Nondum tamen omnem dubitationem ita removeri posſe concedo, Cum ſcilicet in genere una eademque ſit religionis esſentia, inde etiam concludendum esſe videretur, non ſolum, præter unam, nullam dari posſe religionem revelatam, verum etiam oportere, ut hæc cum naturali coincideret; unde porro flueret, partim illam, quæ in quæſtione eſt, contradictionem veram habendam, partim merito quærendum, esſe, cui uſui foret revelatio, quæ non aliud quam noſtra ratio nos doceret. Iſtam vero contradictionem quod attinet, in memoriam revocare li-

ceat, quod de notione religionis ſupra dictum eſt, eam ſcilicet ut talem accipiendam esſe, qualis nobis vere data eſt. Satis enim cuique conſtat, in iis, quæ, vel merito vel immerito, revelatæ religionis nomine veniunt, doctrinis, plura occurrere, quæ præcepta moralia non conſtituant, partim vero miraculorum aliorumque eventuum narrationes ſint, partim autem ritus atque ceremonias, ut dicitur, in honorem Dei celebrandas, docent. Quodſi jam de certa religionis notione ab initio conſtituenda quæſtio esſet, illam quidem vix eo usque extendi oporteret, ut ejusmodi narrationem hiſtoricam contineret, cujus veritatis agnitio ne quidem ad moralitatem necesſaria videtur. Cum vero e contrario nobis ad eam religionis notionem, quam ſibi vere formaverint homines, reſpiciendum eſt, nullo modo partem illam hiſtoricam præterire licet, et quidem eo minus, cum vulgus, ideoque maxima pars hominum,

eam certe pro religionis præcipua parte habeat. *Inde* quod attinet ritus aliosque actus, qui proprie ad cultum Divinum referuntur, eos, ni fallor, potiori adhuc jure ſtatuitur, ad religionem pertinere. Quamvis enim certe non is ſum, qui preces vel ritus in locum piæ rationis agendi ſubrogari poſſe credam, generatim tamen cultui Divino vacare me judice officio congruum eſt. Ea enim eſt indoles hominum, ut nonnunquam in eorum ſitum ſit poteſtate, incitamentis efficere, ut vires, quæ alias facile ſopirentur, expergefiant; igiturque etiam, quatenus piis propoſitis excitandis atque ſuſtinendis inſervire poterit cultus Dei, ad hunc confugere debent homines, quorum diverſus ſtatus animique indoles ceterum ferunt, ut magis vel minus illis opus ſit incitamentis. Etſi vero igitur ut officium ſaltem conditionale conſiderandum eſt, cultui vacare divino, hujus tamen regulas tam accurate vix præſcribere valebit ra-

tio, quin variæ, et quidem interdum æqve fini confentaneæ dari posfe videantur, ita ut, quatenus cultus divinus ad religionem refertur, hæc omnino, immo etiam, nullo habito refpectu revelationis divinæ, varia esfe posfit. Relationes vero quod attinet ejusmodi eventuum, qui religionis caufa ut divinitus manifeftati cenfentur, eorum quidem plures inter fe disfentientes ponere certe nequimus. At fi refpiciamus argumenta, quibus certiores fieri posfimus de veritate eorum, quæ divinitus revelata esfe creduntur, fine dubio intelligemus, qua fieri potuerit ratione, ut diverforum dogmatum alii alia agnoverint. Quodfi enim perpetua non ponenda eft infpiratio, quam dari nemo facile probare valebit, non nifi duplici via dantur argumenta, quibus nuper commemorato refpectu uti licet. Partim fcilicet religio univerfalis, partim hiftoria nobis auxilio erit. Illa vero fini modo eatenus infervire poteft,

quatenus, ea duce, cognoſcitnr, ut falſam rejiciendam esſe quamcunque doctrinam, quæ illius principiis repugnat. His igitur principiis limites conſtituuntur, intra quas hiſtoria, quatenus in quæſtione eſt, ſibi circumſpicere poteſt argumenta. Cum vero ea eſt indoles argumentorum, quæ hiſtoriæ debentur, ut non ſolum ſæpius difficillimum ſit, eadem indagare, verum etiam de gradu eorum nonnunquam dubitandi locus ſit, certe vix mirari posſumus, ſi ne quidem inter viros, qui facultate gauderent, necesſarias de rebus ſacris inſtituendi disquiſitiones, adfuerit conſenſus; multo vero minus hic exſpectari potuit in diverſisſimorum hominum multitudine, quibus non ſapere contigerit ultra illam notitiam, quam donationis inſtar, iis diſtribuerit parvulus virorum numerus, qui ſacrorum ſtudio gaudentes, tamen & doctrinæ & animi diverſis dotibus ornati fuerint. Quodſi igitur meminerimus, ad religionem ab ho-

minibus inprimis referri agnitionem eorum, qui divinitus revelati esse censentur, eventuum, una cum regulis cultui divino præscriptis; quæ vero omnia cum præceptis moralibus ita colligata iisdemque adjuncta occurrunt, ut non facile separari possint, omnino intelligitur, quo jure non nisi unam ponentes religionem universalem, inter diversas religiones distingvere posſimus. Ex allatis vero etiam, ni fallor, patebit, locum ante commemoratum non amplius esse quæstioni: cui usui fuerit divina revelatio, quæ saltem directe non circa eadem versatur, quæ religioni universali proposita sunt, de cujus benificiis vero, si non satis exemplo religionis Christianæ id evictum esset, tamen nequaquam dubitaverit, cui non omnino ignota sit natura hominum, qui rationali quodam principio, si vel maxime ejus veritatem capere valeant, tamen certe non tam commoventur ac si illud miraculoso modo ab initio manifestatum

crediderint, immo quorum vel ſumma pars ne quidem unquam eorum, quæ rationalis entis maxime interſunt, cogitationem ſuſciperent, ſi non ſtupendis excitarentur mediis; quapropter etiam fatendum eſt, ad introducendam ipſam religionem univerſalem unam omnium efficacisſimam esſe revelationem.

§. 3.

De notione dominantis religionis.

Supra cum nobis, quantum ferebat res, abſoluta esſe videatur disquiſitio de religionum diverſarum posſibilitate, quo ſenſu dominans dicenda ſit religio jam videbimus. Plurimi, qui uſi ſunt prædicato, quod jam in quæſtione eſt, eam, ni fallor, definitionem tradiderunt, ut dominans ſit religio, cujus exercitionem absque limitibus permiſerit civitas, illique tum oppoſuerunt eam, quæ non niſi cum reſtrictione civiliter (a civitate) approbata eſt. Quamdiu jam civitatem

cogitamus, quæ modo unius vel maximum quarundam religionum liberam permittit exercitionem, in ejusmodi civitate, reliquarum intuitu, dominari quidem dici poteſt quæcunque plena fruitur libertate. Sin e contrario, quod locum habere poteſt, in quadam civitate ponimus cuilibet religioni liberrimum concesſum esſe exercitium, definitio primum naturali vocabuli notioni minus congrua esſe videbitur. Quemadmodum enim univerſim nemo dominari dicitur niſi reſpectu aliorum, quibus ſuperior esſe cenſetur, ita in ſpecie religio nec prædicari posſe videtur dominans, niſi ratione habita aliarum, quibus aliquo nomine præfertur, religionum; quod vero cum allata defininitione, quam ſi ſecuturi esſemus, in ejusmodi civitate, quæ in hypotheſi eſt, omnes religiones dominari diceremus, tamen non conveniret. Jam quidem cum agitur de terminis, quorum certa ſignificatio alicui ſcientiæ inſervire

debet, ſæpius ab uſu loquendi vulgari recedere licitum, immo necesſarium esſe poterit. Sed nunc nec huic locus esſe videtur argumento. Quotquot ſcilicet juris univerſalis principia docentes, de poteſtate civitati imperantive circa ſacra concedenda egerunt, eum quidem in finem vocabulo quæſtionis certum ſubjiciendum esſe forte voluerint ſenſum, ut brevius litis cardinem declararent; verum etiam hoc reſpectu minus adæquata esſe videtur allata definitio. Quoties enim quæritur, an dominantem, eo quo definita eſt ſenſu, acceptam, in civitate præſcribere liceat religionem, eo proprie redit quæſtio, num civitati licitum ſit determinare, cujus religionis libera concedenda ſit exercitio. Jam vero certe vix inſtitui poterit ejusmodi disquiſitio, niſi etiam inveſtigetur, num in genere liberum religionis exercitium denegandi æque ac concedendi jure gaudeat civitas. Hiſce vero ſi vel maxime reſponderetur quæſtionibus, ma-

teria litis nondum exhaufta esfe videretur. Quando enim affirmative refponderetur, non ideo tamen conftaret, quo modo religionem, quam civitas dominantem declararet, fuftinere licitum esfet, cui vero disquifitioni religionis indoles haud dubie peculiariter occafionem daret. Sin e contrario negativa fieret refponfio, exinde quidem fluere videretur, unicuique religioni plenam dandam esfe libertatem; at nihilominus quæftio reftaret, an, falva cujuslibet libera religionis exercitione, pro una præ ceteris religione nihil efficere liceret civitati; ea vero quoque res eft, quæ non omittenda esfe videtur. Potius idcirco fequendus nobis eft ufus loquendi. Eo vero duce, ex fupra jam allatis fequitur, religionem duplici fenfu dominantem esfe prædicandam, primo fcilicet quafi hiftorico, quando maxima cujusdam populi pars eam amplexa eft, altero vero et quidem juridico (quia nempe de jure originem trahit)

quatenus civili auctoritati debetur ejus præ ceteris prærogativa. Hoc ſcilicet poſteriori ſenſu accepta notio fini noſtro maxime congrua esſe videtur. Prorſus enim fieri non poteſt, quin ſuſcipiendo diſputationem de jure, cuidam religioni præ ceteris adſiſtendi, ſimul, num in genere licitum ſit, de libera religionis exercitione ſtatuere, disquiramus; ideoque noſtra definitio eadem primum præſtare videtur, ac illa, quam ſupra commemoravimus. Inde vero quæ huic vitio data ſunt, illi non imputanda esſe videntur, cum quæſtionem de dominante religione, noſtro ſenſu accepta, inſtituendo, certe non posſumus non eas, quæ alteram definitionem ſequendo præterirentur, ſimul complecti quæſtiones. His vero ita expoſitis, ante quam ultra progredimur, uni occurrere objectioni non omnino ſuperfluum esſe videtur. Forſam nempe aliquis objiceret, me omisſa parvula, quam de "*dominantis*" religionis notione

peregi, disquisitione, idem obtenturum fuisse, si nullo istius prædicati usu facto, dissertationis, quam suscepi, argumentum aliter, quam titulus indicat, declarassem. Ego vero respondeo: partim tanta saltem est thematis, quod mihi proposui, similitudo cum eo, quod pertractarunt, qui de dominante religione altero, quem nominavi, sensu accepta, disputarunt, ut mutuam horum thematum relationem indigitare certe non a re alienum esse videretur; partim mihi, si non ultra, quam res externæ viresque permiserint, promisisse viderer, forsan plura, cæterum nulli usui, addidisse verba opus fuisset. Quod reliquum est, ex allatis de nostræ controversiæ statu jam satis constare videtur. Nobis scilicet primum est videndum, an uni religioni præ aliis prospicere liceat civitati, et si huic affirmative respondendum esse videatur quæstioni, eorum, quæ pro certa religione

licite facere poterit civitas, generalia nobis enucleanda ſunt principia.

§. 4.

Variæ de jure civitatis circa religionem ſententiæ.

Autorum, qui de jure civitatis diſputarunt, ſcripta circumſpicienti, duo quaſi extrema obvia mihi fieri videntur. Alii ſcilicet civitati religionis æque ac omnium aliarum rerum intuitu ſummam auctoritatem tribuerunt, imperantique abſolutam ſtatuendi poteſtatem, quam cuilibet extrinſecus agnoſcere liceret religionem, tribuendam esſe docuerunt; quam ſententiam vir maxime ingenioſus ſibique conſentaneus Hobbeſius ſtabilivit *). Alii, quorum in primis eminet Fichtius, e contrario religionem a fine civitatis omnino alienam esſe cenſentes, ne ullam quidem poteſtatem circa ſacra civitati concesſerunt. Denique nec deſunt, qui

*) Leviathan.

mediam ingresſi fuerunt viam. Hos ſcilicet non latuit, ſocietatis *civilis maxime* interesſe, ut in ſubditis vigeat religio. Sed ex indole hujus dum arguere conati ſunt, poteſtatem civilem univerſim non immiſcendam esſe rebus ſacris, tamen ne doctrina fini civitatis perniciosa ſpargeretur, proſpiciendi jus imperio civili tribuerunt. Hæc, ni fallor, ſumma eſt demonſtrationis, quam æque docte ac eloquenter tradidit veritatis amantisſimus Mendelſohnius, cujus in libro, qui inſignitus eſt Jeruſalem, occurrunt loci, unde concludendum esſe videretur, ex ſententia ejus non omnino prohibendum esſe civitati, cuidam inprimis favere religioni, qui vero tamen luculenter ſatis declaravit, ſe non ultra principia univerſalis religionis civitati concesſisſe jus efficientiam ſuam extendendi, ita ut quæſtioni, quam mihi propoſui, re vera ex ſententia ejus omnino negative reſpondendum esſe videretur. Majorem civitati concesſisſe

poteſtatem videtur Zollnerus, qui in libro, cui inſcribitur über Moſes Mendelſohns Jeruſalem, pag. 125, ſibi videri declarat, civitati, quæ ab una parte religionem non negligeret, quæ vero ab altera ſubditorum conſcientiam coercere nollet, haud alium patere exitum, quam nonnulla privilegia alicui ex religionibus, quæ vigent, concedere, ceterasque cum conditione admittere. At ſi deinde ſummam reſpicimus, quam ipſe auctor pag. 130—131 appoſuit, re vero iterum civitatem omni pro certa religione intercedendi jure privat. Loco enim laudato civitatem convenienter agere docet rationis nec non politicis principiis, quando in iis, quæ religionem attinent, plenam civibus relinquit libertatem ſuam ſequendi conſcientiam, ſimul autem prohibet, ne unius partis circa religionem opinio, ſive vera, ſive falſa, alterius jurium violationi occaſionem det. Hac vero asſertione haud aliud indicasſe vide-

tur principium, quam liberum cujuslibet religionis exercitium unicuique absque diſcrimine permittendum eſſe. Quæ jam recenſitæ ſunt ſententiæ, earum, quæ maxime vel forſan rectius omnino materiam noſtram attinent, præcipuæ eſſe videntur. Quid mea ſententia de iis ſtatuendum ſit, proprie non aliter demonſtrare potero, quam ſeriem notionum explicando quibus ad finem perveniendum eſſe mihi videtur. Tantum igitur nonnulla loco hoc monenda eſſe videntur, ut ſtatim ſaltem appareat, quo reſpectu partim a tantorum nominum theoria recedendum, partim in eadem non ſubſiſtendum eſſe videatur. Ad Hobbeſianam igitur ſententiam primum ratione habita, ſtatim, ni fallor, apparebit, eam, quæ in manibus imperantis poſuit, poteſtatem ſuam quoad religionem eo usque extendere, quo vel unquam porrigere poteſt, nullam plane intuitu hujus ſubditis reliquiſſe libertatem. Affert quidem ille

auctor in libro ante citato, pag. 234, "credere & non credere non ſequuntur "imperata hominum, qui an credamus "necne, ſcire non posſunt, nec, ſi ſci-"rent, mutare." Pergit idem ſequentibus verbis: "quid ſi jubeamur a princi-"pe noſtro legitimo dicere, quod non cre-"damus, obiendumne eſt? reſpondeo, vo-"cem hominis rem externam esſe, neque "ſignificare obedientiam proferentis pos-"ſe magis, quam alius quicunque geſtus "corporeus." At ſi quid efficiendum esſet argumentis, quæ in laudatis locis continentur, in eo certe conſiſteret, ut cuilibet ſufficiat religio, quam animo includere posſit, utque nemo læderetur eo, quod externi actus, quos ſuſcipere jubeatur, cum internis cogitationibus ejus non conveniunt. Hæc autem, ſi vel maxime omittamus, non inde intelligi rationem, cujus cauſa interesſet civitatis, ut ſubditi verbis effari cogerentur, quæ animo non tenerent; præterea prorſus

non ſolatio esſent iis, qui pro religione haberent, externos actus ſuſcipere, qui vel iis interdicerentur, vel quorum contraria præciperentur, ideoque nemini certe ita perſuadere licebit, illi quoad religionem nulla opus esſe libertate externa. Hanc e contrario ſubditis plane relinquit ſyſtema Fichtianum, cujus ex principiis ne quidem ulla moveri poterit quæſtio de limitibus exercitioni religionis qua talis ponendis. Quemadmodum vero iſtud nullum prorſus locum permittit de religione dominante quærendi, ita hanc quidem ob cauſam eidem non accedendum esſe videtur, quod civitati religionem ſuperfluam esſe profiteatur, et intuitu hujus ad plenam incuriam a parte civitatis obſervandam ducat. Mendelſonium quod attinet, certe non negari poteſt, quin ex religionis indole principiis egregie deductis, recte vindicaverit libertatem conſcientiæ; ſed anquirere oblitus fuisſe videtur, an nulla conſcientiæ impoſita coercitione, pro

certa religione (positiva) propaganda vel sustinenda nihil suscipere queat debeatque civitas. Si vero videamus, quid hoc respectu monuerit Zollnerus, ubi quædam privilegia connectenda esse voluit cum certa religione, ad modum vaga jam esse videtur sententia hæc. Si verba presse sequenda essent, etiam ultra, quam fas est, civitati haud dubie ita concessisset. Cum vero deinde, supra commemorato loco, tanquam in unum redigere voluit, quod antea se demonstrasse censuit, nullum fere locum reliquisse videtur prærogativæ certæ religioni concedendæ. Ceterum monere vix necesse est, nostræ reipublicæ litterariæ non deesse dissertationem, ab auctore summa doctrina æque ac acumine elaboratam de religionis atque civitatis relatione. *) Addere vero liceat: cum auctoris consilium proprie fuisse videatur, ut quantum et quomodo civitatis intersit religio, doce-

*) Eunomia pars 1ma p. 39-93.

ret, de jure dominantem religionem præſcribendi proprie non disſeruit, ita ut in hoc inquirere per illam disſertationem non ſuperfluum factum esſe videatur.

§. 5.

Transitus ad ipſam demonſtrationem juris civitatis circa ſacra.

Abſoluta jam videntur, quæ nobis præmittenda esſent, ut quaſi viam præparare liceret ad ipſam demonſtrationem, qua, ſupra expoſitis quæſtionibus nobis proprie reſpondendum ſit. Cum vero de iis quid ſtatuendum ſit, deducere nequeamus, niſi ex principiis de jure civitatis circa religionem in genere, hæc vero principia non posſint non pendere ex indole ac fine ſocietatis civilis, hinc quoque ordiri nobis necesſe erit.

§. 6.

Nonnulla de indole ac fine civitatis.

Quamvis ad fundamentum usque civitatis quaſi deſcendendum esſe putaverim,

integram tamen ſocietatis civilis notionem tanquam ab origine deducere mihi certe non in animo eſt. Tantum modo id agendum esſe videtur, partim ut ante oculos habeamus momenta, quæ proxime noſtræ ſententiæ tuendæ inſervire poterunt, partim ut hæc, quatenus aliquo jure in quæſtionem vocari poterunt, non argumentis deſtituta esſe videantur.

Quod igitur attinet ſocietatem civilem; inter juris publici doctores tantum ſatis conſtare videtur, ut tanquam pacto conſtituta conſideranda ſit. Hujus vero de pacti fine non ita conſtat; aliis enim eo usque patet, ut omnia quæ ſummam ad felicitatem æque ac honeſtatem et pulchritudinem pertineant, complectatur. Aliis e contrario ad ſecuritatem tam arcte reſtringitur, ut ultra hanc ſuam extendere curam civitati nefas esſe putent. Tertiam denique partem conſtituere videntur, qui primarium et quidem proprium finem pacti unionis civilis in ſola

ſecuritate poſuerunt, ipſius autem ſecuritatis cauſa curam civitatis nihiloſecius extendendam esſe voluerunt ad omnia, in quibus primæ ſententiæ ſectatores ipſum finem poſuerunt. Primam quod jam attinet ſententiam, de hujus veritate eo minus loco hoc diſputandum esſe putem, cum fini mihi propoſito non necesſarium esſe videtur, id quod poſtea luculentius apparebit. Quodſi vero juſta ſententia eorum foret, qui ſecuritati ſoli proſpiciendum esſe voluerunt, partim ne ullus quidem relinqueretur locus quæſtionibus noſtris, partim eo ipſo de reliquis actum esſet ſententiis. Illa igitur ſtatim in quæſtionem vocanda esſe videtur. Verumtamen accuratius ſi conſideretur, vix bene conſtare ſibi videbitur. Docuerê quidem hujus doctrinæ fautores, ejusmodi leges ferri et tales inſtitutiones in civitate fieri oportere, ut læſiones vel prorſus non vel ſaltem rarius vigilanti inferri queant, utque ſi nihiloſecius crimen

unquam committatur, reus præſcriptam effugere nequeat poenam, quo demum plenam ſecuritatem aliquando obtinendam esſe cenſuerunt. At ſi vel prorſus omittamus quæſtionem, cui ſane uberrima patere videtur occaſio, num ſcilicet vere ſperandum ſit, talem unquam inveniri posſe inſtitutionem civilem, quæ ab omni alia parte reſpondeat fini; una tamen reſtat ratio, qua efficitur, ut nunquam in ſolius ſecuritatis cura ſubſiſtere liceat. Ea ſcilicet eſt quod, cujuscunque indolis esſent ejusmodi inſtitutiones, tamen non niſi hominum oqera efficaces redderentur. Hinc enim ſequitur, ut eadem ratio, ob quam univerſim opus ſit inſtitutis, quibus deterreri queant homines a læſionibus aliis inferendis, ea nempe, quod vitiis obnoxii ſint, etiam in ſpecie locum habeat a parte eorum, quorum eſt inſtitutionibus publicis ſuam auctoritatem asſerere, quibusque igitur commisſa eſt illa vis motrix, qua defi-

ciente inutilia manent inſtituta. Hoc enim cum ita ſit, merito quæritur, quomodo coercendi ſint illi ipſi, a quorum poteſtate pendet, utrum media coercitiva applicanda ſint, necne. Huic quæſtioni certe reſpondebitur: adminiſtrationem reipublicæ ita inſtituendam esſe, ut unus in alterum inſpiciat, ita ut, ad ſe invicem adtenti, ne quis ſua poſtponat officia mutuo vigilent. At quousque aſcenditur in ſerie eorum, qui publicis negotiis funguntur ſemel tamen ad ſummum gradum pervenitur. Summis magiſtratibus ſcilicet ſuperior quidem eſt imperans; per conſtitutionem civilem itidem fieri poteſt, ut inter diverſas perſonas diſtribuatur ſummum imperium civile; quid? quod etiam conſtitutum ſaltem cogitare posſumus talem ephoratum, quem propoſuit Fichtius, ita ut illi iterum, adverſus imperantem vel eos, qui reipublicæ adminiſtrationi vacarent, provocationem ad populum admittendi poteſtas permitteretur. At vero etiam

a parte eorum, qui ſummum tenent imperium, a parte ephororum, ſi qui conſtituti ſint, et denique etiam a parte ipſius populi, ad quem demum provocandum esſet, committi poteſt injuria. Ut cunque igitur ſit, fieri non poteſt, quin demum eo perveniamus, ubi deerit illa coercitio pſychologica, quæ rempublicam continere debebat; unde vero jam apparere videtur, integrum ſyſtema coercitionis parum firmo niti fundamento. Quod nam enim foret propugnaculum adverſus injurias eorum, qui ſupremam exercerent poteſtatem, ſi ſoli coercitioni, cui vere non obnoxii esſent, confidere nos oporteret. Et tamen certe non unicus eſt defectus, quem commemoravi. Quam parum enim ſperandum ſit, inſtitutiones civiles tantam unquam asſecuturas esſe auctoritatem, ut vel in iis, qui vindictæ legum maxime expoſiti ſint, quemlibet irritum reddere valeant impetum ſenſuum, ſecuritati pernicioſum, nemo non facile

videt. Id vero si fieri nequeat, omnis injuriam metuendi causa nunquam exulabit; atqui summum, quod demum obtineretur, foret, longe rariora ut fierent delicta, quam si non rite instituta esset ratio coercendi. Neque vero aliud sibi re vera promisisse videtur Fichtius, qui et ipse argumentando provocasse videtur ad verisimilitudinem. Hanc vero si excedere non liceat, cur saltem, si fieri possit, eam non augere conabitur civitas cura voluntatis subditorum bene formandæ, vix alia reperietur ratio, quam quæ contineretur in metu ne; sic, ultra quam fas sit, circumscribatur libertas externa. Hinc veró primum sequitur, ne ullam quidem causam obstituram esse illi civitatis curæ, quatenus hâc non restringàtur subditorum libertas. Inde, si vel maxime talem restrictionem secuturam esse illam curam concedatur, tamen, docet eadem theoria, quæ in quæstione est, libertati pro parte renuntiandum esse, re-

liqua ut habeatur ſalva. Hinc autem porro efficitur, ut ſi allatæ locus esſet rationi, ſimul autem ſibi conſentanea maneret theoria quæſtionis, probari ſaltem oporteret: ſubditorum libertatem, illa civitati impoſita cura, ultra limitatam fore, quam ejusmodi inſtitutionibus, quibus hæc ſupervacua redderetur. De his autem ulteriori diſputatione haud opus esſe videtur, cum ſuperius allatis, ni fallor, ſatis conſtat, quantum interſit ſocietatis civilis, ut vel aliqua ratione confidere liceat hominum voluntati; inde vero iterum apparet, quanti civitati ſit religio, quæ facile non deerit, ubi adeſt virtus, hujus autem quæ fovet augetque vires. Cur autem mihi non necesſe videatur, examinare, utrum rectior ſit eorum ſententia, qui finem civitatis directe amamplecti religionem cenſuerunt, an eorum, qui ſolam licet ſecuritatem ut finem profitentes ſocietatis civilis, hunc tamen exigere curam religionis concesſerunt,

ſatis jam apparere puto. Quemadmodum enim utriusque partis ſententiæ parum, ni fallor, a ſe invicem diſtant, ita etiam utraque cum ea, quam defendere conabor, ſatis congruere videtur. Obſervare inſuper liceat, ſupremum, ſine quo concipi nequit civitas, imperium non poſſe non efficere, ut omnes, quotquot ad illam pertineant, hoc agnoſcere teneantur. Id monere primo forſan intuitu omnino ſuperfluum eſſe videretur, cum nemo facile negaverit allati principii veritatem. Nihiloſecius vero nonnunquam poſtpoſitum eſſe videtur non ſolum ab iis, qui proprio ſtudio commoti, religionis prætextu poteſtatem imperio civili detrahere conati ſunt, verum etiam ab ipſis auctoribus, qui de jure circa ſacra diſputarunt. Præterea, cum mihi argumenta inde ducenda eſſe videantur, prorſus omitti non potuit, nec opportunior alius videbatur locus, cum ſibi juncta ſic habeantur momenta ex notione ſocietatis

civilis desumta, quæ tanquam fundamento in posterum mihi inservient.

§. 7.

Principiorum de jure civitatis circa religionem deductio.

Eorum, quæ priori §o attigimus, principiorum a postremo nobis jam ordiendum esse videtur. Quatenus enim quæritur de libertate quoad religionem subditis concedenda, per se, ni fallor, patebit, non eam moveri quæstionem, quid unicuique credere liceat, quo scilicet respectu, civilis potestas certe efficax esse nequit. Neque vero eo restringitur quæstio, ut, quid intuitu religionis unicuique privatim suscipere concedendum sit, dispiciatur. Inprimis vero circa libertatem, communionibus ratione religionis initis tribuendam vertitur quæstio, ita ut, maxime quæratur, quousque subditis vel variis eorum congregationibus convenire liceat de regulis, quibus mutuis viribus

operam daturi ſint. Ne vero ſtatus, ut dicunt, in ſtatu oriatur, prorſus necesſe eſt, ut communiones, de quibus ſermo eſt, æque ac omnes aliæ ad civitatem pertinentes perſonæ, & phyſicæ & morales, ſupremo imperio ſubmittantur. Si enim vel maxime religio cum fine ſocietatis civilis non cohæreret, hoc tamen nequaquam prædicari poteſt de ipſis communionibus, quæ ſe religionis cauſa conſtitutas esſe profitentur, vel in ſpecie de omnibus, quos ſuſciperent, externis actibus, ſeu principiis, quæ religionis nomine tueri vel in medium ſpargere forſan conarentur ejusmodi communiones earumve membra. Ea enim ſub hypotheſi, ut, ſi modo religionis prætextu uterentur, auctoritati civilis imperii eximenda esſent, eo ipſo in eorum poteſtate foret, quælibet adverſus rempublicam moliri, ſi modo religionem ita jubere crederent, vel ſaltem urgerent. Parum enim prodeſt, quod ratio ut Divina qui-

dem agnoſcere nequeat præcepta, quæ civitati perniciosa ſint. Cum ſcilicet ea ſit indoles intellectus humani, ut in devia facile duci posſit, eaque natura hominis in genere, ut ſæpius, neglecto rationis jusſu, deſideriis ſenſuum obtemperet, intelligitur omnino, quomodo fieri posſit, ut religionis nomine honoretur ejusdemque ſub ſpecie propagetur doctrina quæ civitati maxime metuenda ſit. Partim nempe falſa eruditione una cum ſtupiditate, partim et præcipue malignitate fieri poteſt, ut, quibus datum fuerit, multitudinum ideas ducere, talia foveant principia, qualia indicavimus. Hæc vero iterum in vulgus, cujus fides plerumque ſervilis eſt, facile propagantur, inprimis cum miraculis licet adfectatis ſuſtinentur. Quid? quod prolixiori certe non opus eſt ſermone, ut quantum nomine religionis in perniciem generis humani effici posſit, demonſtretur, cum hiſtoriæ fide ſatis ſuperque conſtat de calamitatibus, quas

falſa religionis doctrina commoti homines importaverint hominibus. Forſan vero objecerit aliquis: etſi communio religionis cauſa conſtituta, qua talis, inſtitutiones civitatis non attinere, igiturque ejus imperio non ſubmisſa eſse poteſt, civitati omnino tamen patet jus, non ſolum quamlibet prohibendi rationem agendi, qua alioquin læderetur res publica, verum etiam in eam animadvertendi, etſi vel maxime huic inſervierit prætextui religio. Nunc vero ſurgit illa quæſtio, cui addicere oporteat jus de eo ſtatuendi, num actu, religionis nomine ſuſcepto, læſa ſit res publica, necne. Huic autem triplici modo reſponderi potest. Aut ſcilicet ipſi communioni, aut civitati relinquatur illa poteſtas, aut denique ultra civitatem tertia inſtituatur auctoritas, cui decidere lites inter communiones & civitatem oriundas permittatur. Quodſi vero primum esſet ſtatuendum, eccleſiæ pro arbitrio ſuam extendere poteſtatem relinquere-

tur, ideoque de ſupremo imperio civili ita fere actum esſet. Idem vero fere valeret, ſi civitas tertiam agnoſcere cogeretur auctoritatem ut judicem; quo fieri vix posſet quin ſua ſufficientia pro parte ſe abdicaret. Haud alius igitur patere videtur exitus, quam ut civitati jus iſtud concedatur. Quod cùm ita ſe habeat, in promtu quoque erit, quamlibet communionem, quamdiu civitatis esſe particeps ejusque juribus frui velit, imperio civili ſubmisſam esſe debere. Eatenus igitur cum Hobbeſio facere posſumus. Cum vero inde colligitur, imperanti de religione pro arbitrio ſtatuendi jus competere, plus esſet in concluſione, quam erat in præmisſis. Id enim fert indoles ſupremi imperii civilis, huic ut obediendum ſit in iis, quæ a parte ejus præcipiuntur. Quatenus autem quæritur, num ejus juſta ſint præcepta, non iterum ex plenitudine potentiæ argumenta deduci posſunt. Eam igitur quod attinet quæ-

ſtionem, quid vel quantum de religione ſtatuere liceat imperio civili, in memoriam revocemus oportet, finem civitatis curam religionis æque ac virtutis in genere deſiderare. Civitati enim non poteſt non incumbere, fini ſuo, quantum in ejus poteſtate eſt, ſatisfaciendi officium. Hinc vero patet, haud aliam concipi poſſe rationem, qua curam illam ſuſcipiendi obligatione liberaretur, quam, ſi vel ipſa indoles rei ferret, ut civitati inpoſſibile foret, aliquid intuitu religionis efficere, vel in fine civitatis primario contineretur ratio, qua religioni in ſpecie proſpicere impediretur*). Primam autem quod attinet rationem, hæc re vera ſi locum esſet habitura, in esſentia religionis quæreretur. Hujus ſcilicet notio, cum in-

*) Quamvis ſcilicet ponitur, ſecuritatem curam religionis deſiderare, tamen ſine contradictione ſtatui posſet, quandam rationem in ipſius ſecuritatis ſtudio latere, ob quam ſecuritatem religionis ope carere oporteret.

volvat agnitionem præceptorum ut divinorum, ſatis quidem perſpicuum eſt, illi non niſi in mente hominum locum esſe relictum. Nam posſunt quidem homines verba proferre actusque ſuſcipere externos, quibus agnitionem voluntatis divinæ ſignificare ſolent, etſi forſan nequaquam ex tali agnitione proficiſcantur illa facta. Ad ejusmodi rationem agendi homines etiam certe induci poterunt & metu poenæ & ſpe præmii. Licet vero ita effici posſit, ut quaſi religioſi obtineant ritus, tamen nullo modo ſic provenit religio, cujus externa indicia, quamvis animo indicantis aliena, haberi quidem poterunt, quæ vero ipſa non niſi animo, quo ſolo divinam agnoſcere valemus voluntatem, retineri poteſt. Cum vero ſatis conſtat, actus animi nullam prorſus admittere coactionem, certe concedendum eſt, nondum coercitione promoveri religionem. Quid? quod etiam omnino accedendum esſe videtur ſenten-

tiæ Mendelſohnii, quatenus porro injuſtum esſe docet, ſi vel quædam jura communia (quibus alioquin ſubditi gauderent) ſubtrahantur iis, qui certam non amplectantur religionem, vel etiam nonnulla privelegia in præmium concedantur iis, qui eandem agnoſcunt. Eorum enim intuitu, qui ultro agnoſcerent religionem, cujus cauſa talia adhiberentur motiva, hæc quidem nullius esſent momenti. Qui vero illam modo amplecterentur, ut conſervarent jura, quæ alias amitterent, re vera coactione morali impellerentur. Et ſi vel proprie non dicendus ſit coerceri, cui præ ceteris eminentiora non conceduntur jura, in promtu tamen eſt, prærogativis concedendis non magis quam poenis irrogandis religionem, ſed ſolam hypocriſin propagari posſe. Hanc autem moralitati non ſolum nequaquam benignam, verum etiam maxime perniciosam esſe monuisſe ſat eſt. Quod vero ex jam allatis ſequitur eo modo redit, ut

nec coercere nec allicere ſubditos ad religionem amplectandam, omnibus vero plenam hoc reſpectu eligendi libertatem relinquere debeat civitas. Alteram vero quod attinet rationem, qua civitas abſtineretur a religionis cura, hæc revera, non niſi in libertate ſubditorum in genere tuenda conſtaret. Hujus autem reſpectu hoc loco in memoriam revocare ſufficiat, quod occaſione theoriæ de fine civitatis ad ſecuritatem reſtringendo monui. Quamdiu enim fateamur necesſe eſt, in qualibet hypotheſi circumſcribendam esſe libertatem externam, ſatis ſuperque conſtat, nequaquam hinc deduci posſe rationem abſolute prohibendi curam religionis. Summum vero, quod exinde ſequeretur, foret, ut, ſinimia ſine jactura libertatis illam civitas ſuſcipere nequiret curam, eam omittere deberet. Utrum vero nihil pro religione facere queat civitas, ſi ſalvam habituri ſint ſubditi libertatem externam; quam iis com-

petere oportet, necne, de eo non aliter disputare licebit, quam nostram de civitatis circa religionem jure disquisitionem ulterius continuando. Cum scilicet modo eatenus quoad religionem limitata sit potestas civilis, ut vetitum sit, motivis subditos impellere ad actus religiosos, quæstio de jure civitatis circa sacra non cessat, sed modo eo restringitur, ut nobis jam videndum sit, num intra limites ita positos, aliqua potestas civitati relicta sit. Hanc vero quod attinet quæstionem, jam ex allatis patere videtur, civitati tribuendum esse jus prohibendi cuilibet communioni, religionis instar positeri doctrinam, quam sequendo vel crimina vera committerent, vel aliis rationibus institutiones in utilitatem civitatis factas turbarent. Quando enim summo imperio civili subjectæ sunt, nequaquam dubitari potest quin in eas tanta pateat potestas civitati, quanta, si vel maxime huic religionem negligere liceret, rite uti posset.

Quod vero in ſpecie attinet notiones atque principia, quæ relationem numinis divini ad hominem attingunt, diſtingvamus haud dubie oportet inter religionis univerſalis principia & earum, quæ poſitivæ dicuntur. Illis enim cum nequaquam carere poſſit doctrina, quæ vel aliquo jure nomine religionis poterit venire, non dubitari poteſt, quin civitati, cujus, ex prædictis, ſit, tueri religionem, omnino pateat jus, ſimulque obligatio incumbat, prohibendi, ne ſubditi eorumve pars conſpirent de ejusmodi principiis evertendis. Hoc cum ita ſit, omnino etiam communioni, quæ ut religionem agnoſceret doctrinam iſtis principiis adverſantem, merito interdiceretur, eam profiteri. Contrarium ſi quis ſtatueret, eo ipſo legitimam cenſeret ſocietatem, quæ fini civitatis eodem gradu contradiceret, quo juſta religio civitatem adjuvaret. Ejusmodi prohibitioni, de qua ſermo eſt, non rite opponi poterunt argumenta, quæ ex

esſentia religionis antea deducta ſunt. Nondum enim coerceri dici poterit libertas quoad religionem eo, quod docere atque in medium propagare prohibeatur principia, quæ funditus ad evertendum cujuslibet religionis fundamentum tenderent, quæque igitur non niſi per abuſum ad religionem referrerentur. Omnino ſcilicet perſpicuum eſt, vel plenisſimam, reſpectu cujusdam objecti, concesſam libertatem nequaquam tamen abſolutam involvere facultatem, in omnibus rebus pro arbitrio ſtatuendi. Poteſtas enim arbitraria utendi ratione agendi, quamdiu libertas ad certum reſtricta eſt objectum, hujus notionis terminos excedere nequit. Quod cum ita ſit, in libertate, qua cuilibet, quamcunque velit, religionem agnoſcere & univerſe in rebus, quæ eam attinent, ſuam ſequi conſcientiam permittitur, nullo modo contineri poterit jus, ſocietatem ineundi de principiis ſtabiliendis, quæ, cum primis cujuslibet re-

ligionis principiis contradicerent, nullo certe jure ad religionem referenda essent. Forsan quidem objecerit aliquis, nullam dari hujus mundi participem personam, quam ratio præ ceteris auctoritate ornaverit, ejus præcepta pronuntiandi. Attamen vix aliquis negaverit, quædam, in specie, religionis respectu, dari principia rationis; & nemo certe serio conatus fuerit probare, ita nobis in mundo hoc instituendam esse vitam, ut tanquam principium ponatur: præcepta rationis non esse consideranda. Eam quidem ob causam, quod scilicet nemo detur, qui præ aliis hominibus ut mandatarius rationis considerari possit, omnino necesse est, ut, quoties quæritur de tali violatione principiorum rationis, qua finis rei publicæ impediretur, huic relictum sit sententiam dicere. Si vel adhuc attulerit aliquis: fieri tamen posse, ut, quibus, nomine civitatis, iis de rebus, quæ loco hoc in quæstione sunt, statuere permit-

tatur, vel errore vel ſtudio injuſta ſequantur principia, utque igitur ſic, tanquam repugnans principiis religionis univerſalis, prohibeatur doctrina, quæ omnino innoxia ſit. Hæc equidem non inficias iverim. At quam levis momenti ſit allatum argumentum, haud difficulter patebit. Eo enim redit objectio hæc, ut juris prohibendi, quod, religionis intuitu, civitati concedendum esſe putaverim, abuſus fieri queat. Si vero hanc ob cauſam rejiciendum esſet, idem etiam de quolibet jure civitati in ſubditos concedendo valeret. Nullum enim datur jus, nulla poteſtas, qua non abuti queat civitas. Si igitur in hac posſibilitate ſufficiens contineretur cauſa tollendi jus, alioquin bene fundatum, eadem ratione quoque omnia civitati denegarentur jura; quod abſurdum esſe nemo non videt. Quemadmodum vero jam expoſitis argumentis ſatis evictum esſe crediderim, nullam in ipſa religionis esſentia latere rationem, quæ

juri prohibendi obſtet, quod ſupra imperio civili concesſum ſit; ita exinde quoque patere videtur, eo non nimiam fieri jacturam libertatis externæ in genere, cum nulla fere levior dari posſit reſtrictio libertatis eâ, qua modo prohibetur, quod ſana ratio plane reprobat, quodque reipublicæ non posſet non esſe ſummo detrimento. Hæc autem optimo jure prædicanda esſe de ſocietate principiorum cauſa inita, quæ religioni univerſali repugnaret, certe concedendum eſt. Neque vero ultra, quam conſtitui, extendendum esſe iſtud jus vetandi, ex ante demonſtratis, ni fallor, etiam facile apparebit. Licet enim argumentis, quæ ſuperius ex indole religionis deducta ſunt, modo efficeretur: ut nec coercendi nec alliciendi esſent homines ad certam doctrinam agnoscendam; nunc vero, e contrario, num prohibere liceat cujusdam doctrinæ agnitionem, quæratur; hoc tamen non magis ac illud, quatenus nunc in quæſtione

eſt, civitati permittere posſumus. Quodſi enim huic tribuendum esſet jus prohibendi ratione eorum, quæ ad religionem poſitivam, qua talem, pertineant; ratio non niſi in ſtudio alius religionis poſitivæ defendendæ quæreretur. Quod vero attinet rationem hanc, primum in memoriam revocare oportet, quænam indoles ſit argumentorum, quibus conſtare posſit de veritate eorum, quæ poſitivam efficere cenſeantur religionem. Tanta enim vix esſe poterit illorum vis, ut fides prorſus non haberetur illi, qui ſibi perſuapim denegaret. Quod vero maxime & quidem omnino rem decidit, hoc eſt, quod religionis beneficia non niſi illi pateant, qui ei confidet. Hinc enim primum ſequitur, ejusmodi prohibitione, de qua nunc ſermo, re vera nihil pro religione, ideoque non magis pro civitate effectum iri. Hoc autem cum ita ſit, inde porro flueret, nullo jure limitari eorum libertatem, quibus ita interdiceretur, ſuæ obedire conſcientiæ præ-

ceptis. Cum enim a parte religionis, quam civitas ita tueri vel propagare ſtuderet, nulla daretur ratio, quæ prohibitionem tueretnr, ea certe omni ratione deſtituta esſe videretur.

Hactenus id evicisſe nobis videmur, ut religionem univerſalem quidem defendere debeat civitas adverſus adgresſiones, ſi quæ fiant a parte communionum, quæ religionem aliquam profitentur, ut vero ceterum, quatenus illa manet intacta, nec ullam prohibere liceat religionem poſitivam, nec ad aliquam agnoſcendam vel metu vel ſpe inducere cives. Nondum vero ideo conſtat, civitatem omni deſtitutam esſe poteſtate, pro religione certa agendi. Supra enim vidimus, ut maxime ſit civitatis, religionem, quatenus nulla impedimenta obſtant, promovere; unde porro ſequitur, ut, quicquid intuitu religionis non vetitum ſit civitati, non ſolum licite posſit, verum etiam debeat ſuſcipere. Hoc vero cum ita ſit, ſi

modo ad nuper enucleata principia respiciamus, omnino erit in promtu, duas restare quæstiones: primum scilicet, num civitatis præ aliis interesse possit certa religio positiva; secundo, si jam propositæ quæstioni affirmative respondeatur; an omisso motivorum usu, quæ, ut vidimus, licite adhiberi nequeunt; media restent, quæ civitati inservire poterunt ad religionem positivam, quæ illi justa esse videatur, promovendam. Cum enim primum de eo constiterit, quod civitati una religio majoris momenti, quam alia sit, omnino quoque in promtu est, eandem rationem, ex qua cognoscitur, in genere civitatem curam religionis desiderare, etiam efficere, ut in specie studere debeat illi religioni promovendæ, quæ aliis præcedere videtur. Quando igitur semel præscripti sunt fines, intra quos civitati de religione statuendi potestas relinquitur, dubium non est, quin, si modo istos limites non excedat, omnibus, quæ cui-

dam religioni promovendæ inſervire posſint, mediis, licite uti queat. Primam vero earum, quæ nobis jam propoſitæ ſunt, quæſtionum quod attinet, breviter, ni fallor, huic reſponderi poterit. Quamvis enim variæ quidem concipi posſunt ita dictæ religiones poſitivæ, quarum unaquæque fini ſuo æque congrua esſe poteſt; nemo tamen, cui perſuaſum eſt de veritate revelationis, quæ uni religioni adjuncta eſt, unquam dubitare poterit, quin illa præferenda ſit cuicunque alii religioni, quam verâ non confirmatam esſe cenſeat revelatione. Præterea vero etiam earum religionum, quarum unius revelatio non certior esſe videtur, quam alterius, una tamen ad honeſtatem inducendam alterâ magis idonea videri poteſt. Hæc autem cum ita ſint, in dubitationem vocari non poteſt, quin civitati permagni momenti esſe posſit, ut in ea vigeat certa religio. Præterea vero ipſa rei indoles fert, ut ſi civitati quan-

tum posſit, opera danda ſit religioni inter ſubditos promovendæ, facere nequeat, quin juſtæ ɔ: illi, quam juſtam judicaverit, religioni, propagandæ debeat vacare. De hac quæſtione igitur ſatis dictum esſe videtur. Alteram quod attinet, huic non alia ratione reſponderi poterit, quam, inſtituta indicando, quæ, dum ab una parte fini commemorato inſervire poterunt, ab altera regulas præſcriptas non excedant. Niſi enim ante oculos habeantur ipſa inſtituta, de indole eorum nequaquam ſtatuere posſumus. Cum vero notio eorum ſemel data eſt, ſine dubio per ſe patebit, utrum cum principiis ſtabilitis congrua ſint necne.

Ex antea demonſtratis vero ſatis conſtare videtur, ſocietates ſeu communiones, cujuslibet religionis cauſa, (modo non adverſetur religionis univerſalis principiis) licite a ſubditis iniri posſe. Quemadmodum vero omnium rerum aliquod ſit principium necesſe eſt, ita etiam rei natura

fert, ut conventio, qua fundari poterit ecclesia, ad existentiam perduci nequeat, nisi aliquis primum id proposuerit, ut talis communio constituatur. Hoc autem cum ita sit, nondum dubitari potest, quin singulis eorum, quibus licitum sit, de ecclesia constituenda contrahere, quoque pateat jus, ejusmodi conventionem proponendi & ad eam ineundam alios invitandi. Hoc respectu vero idem, quod facere possunt privati, etiam a parte civitatis effici posse nemo non videt. Nihil enim obstat, quo minus civitas viris, hunc in finem electis, id negotium demandet, ut ad communionem ineundam invitent alios, quibus persuasum sit de veritate ejus religionis (positivæ) cujus principiis tuendis vel etiam propagandis inservire velit. Ita scilicet non excedi limites præscriptos in promtu est. Eo enim quod occasio præbeatur cuilibet, pro virili, faciendi, ut ejusmodi societas constituatur, nequaquam motivis impellitur. Id

vero, de quo nunc ſermo, licite fieri posſe etiam eo clarius eſſe videtur, cum aperte in contradictionem incurreret qui, libertatem religionis defenſurus, ab una parte cuique ſubditorum concederet copiam proponendi, quæ in quæſtione eſt, ab altera vero conſcientiam coerceri contenderet, cum eodem jure uteretur civitas. Eſt enim luce meridiana clarius, in utroque caſu æque ſalvam manſuram conſcientiam, quamdiu civitas non ultra quam ſubditi, poteſtatem ſuam extendit. Quemadmodum autem civitas ſubditis licite proponere poteſt, communionem cujusdam religionis cauſa conſtituere, ita etiam pro iis, qui hanc inire cupiunt, ſuis ſumtibus facere poteſt, ut inſtituantur omnia, quæ necesſaria ſint eccleſiæ (viſibili) veluti templum & alia, quæ miniſterio Divino inſerviunt. Miniſtros ſacrorum quod attinet, generatim oportere videtur, ut qui communionem ultro ineunt, illos licite creare queant. Cum enim coeti-

bus ſacris, pateat jus intra limites præfixos, de omnibus, quæ finem eorum attingant, ſtatuendi, exinde quoque ſequi videtur, ut generatim jure miniſtros ſuos creandi gaudeant. Eos quod attinet coetus, quibus placuerit religio ab ea divergens, quam civitas ut juſtam agnoverit, certe non dubitari poteſt, quin iis relinquere debeat jus, de quo nunc ſermo eſt. Si enim ejusmodi communioni miniſtros crearet civitas, eo ipſo illi religioni ſubſerviret, cujus cauſa communio esſet conſtituta. Hoc argumentum quidem non afferri poteſt ratione coetus, qui eandem amplexus eſt religionem, quam veram judicaverit civitas. Quatenus vero absque civitatis auxilio conſtitutus eſt, ſufficiens vix datur ratio prohibendi, ne miniſtros ſnos eligat. Nam jus prohibitionis, quod generatim civitati competit reſpectu coetuum ſacrorum eo jam ſupra vidimus reſtringi, ut modo cavendum ſit, ne quid ſuſcipiant

ad religionem univerſalem evertendam. Hinc autem nequaquam ſequitur, ut univerſe prohiberi debeant, ſuos eligere miniſtros. Quod inde vere deduci poteſt id eſt, ut rite impedire queat civitas, ne ſacro munere fungatur, qui eodem abutitur ad violanda principia, quorum turbationem prohibere debeat civitas. Et id quidem impedire poteſt, licet vel maxime ipſa communio ſecura pateretur ejus modi abuſum. Cum porro, vi ſupremæ inſpectionis, civitati vix denegari posſit jus proſpiciendi, ne conſtituatur talis miniſter ſacrorum, quem ſemel creatum mox removeri oporteret; civitati quoque addicendum esſe videtur jus, illi, quem elegerit communio, uti res tulerint, auctoritatem vel adſerendi vel detrectandi. Quamvis vero ita limitatur poteſtas, quæ nuper ſacris coetibus tributa eſt, tamen non tollitnr. Per abuſum quidem hoc, æque ac quocunque alio reſpectu, ultra juſtos limites ſuam potentiam exten-

dere poteſt civitas. Re vera autem aliud omnino eſt jus ipſum munus deferendi, aliud jus, ſi indigno delatum fuerit, eum ab officio removendi.

Licet vero iis, qui absque civitatis auxilio eccleſiam conſtituunt, obſervatis nuper allatis reſtrictionibus, relinquatur, ſuos creare miniſtros ſacrorum, e contrario civitati ex ſimili ratione concedendum esſe videtur jus, miniſtros conſtituendi eccleſiæ, quam ipſa inſtituit. Sic enim non violari libertatem eorum, qui communionem a civitate propoſitam inierunt, in promtu eſt, cum hanc ineundo, omnino non aliud egerint, quam ut conditionem a parte civitatis propoſitam admiſerint. Civitati tamen curæ esſe debet, ne miniſtrum conſtituat, cui fidem non habeat communio; talem enim parum vel nihil profecturum esſe religioni, palam eſt. Quemadmodum igitur nuper civitati concedendum esſe videbatur jus rejiciendi, ſi quem indignum conſtituisſet commu-

nio, cui ceteroquin pateat jus creandi, ita civitas, quatenus hæc exercet iſtud jus, communioni vix obtrudere debet miniſtrum, quem illa recuſaret. Ceterum in qualibet hypotheſi religioni, cujus cauſa eccleſia conſtituta ſit, civitas ſuccurrere poteſt, ſuis ſumtibus ſtipendia ſolvendo, quibus miniſtri ſacrorum ſuſtentandi ſint *). Unam igitur vidimus rationem, qua civitas, operam dare poteſt cuidam religioni promovendæ, ipſam ſcilicet eccleſiam inſtituendo. Plu-

*) Cum Mendelſonio p. 63 ſq. viſum fuit, ſtipendium & munus docendi non ſibi bene congruere, illi vero tamen placuit, iis qui hoc munere funguntur, indemnitatem esſe præſtandam temporis ratione, quod allato fini impendunt, rite obſervasſe videtur Zoͤllnerus, Mendelſonium vix ſibi bene conſtare, cum in genere ſtipendia, quæ pro officiis publicis ſolvuntur, non niſi loco indemnitatis præſtentur. Præterea nec rationi contradicere videtur, ut qui docendi munere fungendo impediuntur, quo minus alii vitæ generi operam dent, congrua remuneratione fruantur.

res vero dari rationes facile apparet. Iisdem argumentis, quibus ſupra evictum eſt, religionem univerſe civitati curæ esſe debere, omnino quoque efficitur, inſtitutionem juventutis non negligendam esſe. Cum enim primum conſtiterit, coercitioni ſoli non confidendum, verum etiam, quantum fieri posſit, id agendum esſe, ut in ſubditis vigeat honeſtas, nequaquam dubitari poteſt, quanti ſit momenti, ut pueri juvenesque bene inſtituantur. Hanc ob cauſam vero ab iis ſaltem, qui ſolis inſtitutis coercitivis non ſtudendum esſe voluerunt, ſatis quoque receptum esſe videtur, oportere, ut in civitate bene compoſita publicæ habeantur ſcholæ, quæ inſerviant pueris inſtituendis *). Cum autem in ejusmodi

*) Perſpicuitatis caaſa loco hoc, licet forſan in ſuperfluum, monere liceat, me nequaquam id demonſtrare voluisſe, ut privata inſtitutio puerorum prohibenda ſit. De hac re disſerere nondum in animo fuit; ceterum modo paucis in-

ſcholis inter alia doceri oporteat religionem, etiam heic oritur modus, quo civitas, ſalvis limitibus antea præſcriptis, uni præ aliis proſpicere posſit religioni, eo nempe, quod hanc in ſcholis publicis doceri jubeat. Id enim fieri posſe, ut (nullis adhibitis motivis, quibus ad religionem agnoſcendam vel cogendi vel alliciendi animi esſent) ſolis argumentis propagari queat doctrina, per ſe tam perſpicuum esſe videtur, ut vere ne alia quidem ratione doceri posſe manifeſtum ſit. Quid? quod libertatem religionis, quæ ſubditis in genere concedenda eſt, nequaquam violari eo quod civitas id agat, ut in ſcholis, jusſu ipſius inſtitutis, proprie non niſi ea religio (poſitiva) doceatur, quam veram esſe cenſeat, eo magis elucet, cum id efficiendo civitas vere non aliud agat, quam ut per mandatarios id fieri curet, quod cuilibet licere maxime ſupponunt

dicare volui, publicas ſcholas non deesſe debere.

acerrimi libertatis defenſores. Inde quod pueri, quorum intellectus nec ſatis exercitus nec ſufficienter edoctus ſit, non tam diſcernere valeant vera & falſa, quin facile circumveniri posſit eorum judicium, vix oriturum crediderim argumentum pro contraria ſententia. Obſervari omnino oportet, non ſolum ut iis ſolis exponatur religio, qui eo usque ætatis pervenerunt, ut notiones huc pertinentes capere valeant, verum etiam, ut quibus docendi munus demandetur, eâ, qua par eſt, ingenuitate, diſcipulos inſtituant. Si quid eo reſpectu ab una vel altera parte peccetur, id non imputandum eſt noſtræ theſi. Nam ſalva manet libertas religionis, cum argumenta examinandi, quæ de doctrina expoſita in utramque partem afferuntur, ſuamque ſequendi conſcientiam, libertas cuique relinquitur. Præterea ſi quid argumento, de quo jam locuti ſumus, efficeretur, revera id esſet, ut nullam prorſus religionem poſitivam

docere oporteret discipulos. Ut enim in scholis publicis exponendæ essent omnes, quas diversæ gentes agnoverint, religiones positivæ, nemo facile voluerit. Quamdiu vero ea est hominum indoles, ut universim iis non sufficiat religio universalis, a parte civitatis vix aliud fieri potest, quam ut eam curet doceri religionem positivam, quam justam esse censeat. Quemadmodum autem illius institutionis respectu, quæ in scholis locum habere debeat, eâ, quam indicavi, ratione, me judice, recte utitur civitas; ita, ni fallor, quilibet etiam facile fatebitur, eam studio theologiæ in academiis colendo rite operam esse daturam, si præter religionem universalem munus docendi restringatur ad eam religionem positivam, quam ut veram agnoverit civitas. Ita enim nequaquam excedi fines, quibus potestas civilis ratione religionis circumscripta est, monere sat est. Una vero quibusdam forte occurrere videtur difficultas, qua-

tenus certam religionem in publicis ſcholis atque academiis docendam esſe duxi. Cum ſcilicet exinde efficiatur, ut quibus docendi munus deferatur, certam diſciplinam ſequi obligentur, oriri videretur quæſtio, an occaſio non ita pateret iis (ratione religionis) coercendis, qui certam normam ſequi ita tenerentur. Primum autem obſervare liceat, quod, ſi vel maxime id ita ſe haberet, illi coercitioni tamen nondum univerſim obnoxii esſent ſubditi, verum modo illi, qui muneri religionem docendi vacarent. Eos vero quod attinet, certe nemini in mentem venerit, quin libero cujusque arbitrio relinquatur, utrum officio, de quo ſermo, ſe dare velit necne. Hoc vero cum ita ſit, civitati nequaquam imputandum esſet, ſi forſan aliquando eveniret, ut aliquis nomen daret religioni docendæ, de cujus veritate ſibi non perſuaſum haberet, id quod ceterum non valde metuendum esſe videtur. Uni ſolum igitur locus eſt rationi, qua quidem

fieri posſet, ut aliquis tali munere fungens, nulla ſua culpâ coercitioni conſcientiæ exponeretur. Ea nempe occurreret, ubi aliquis ad munus accedens eidem adſentiretur religioni, quam docendi officium ſuſciperet, poſtea vero in contrariam abiret ſententiam. Si enim ejusdem conſcientiæ jam repugnaret, docendo ſequi diſciplinam, quam explicare in ſe ſuſcepisſet, illi vero non aliud pateret vitæ genus, unde ipſe, forſan etiam familia, ſi qua gauderet, ſuſtentaretur, difficilis quidem esſet electio At ſi cura habeatur, ut doctrina ſatis inſtructi ſint, quibus demandetur, alios docere, vix ſæpius contingere poteſt ille, de quo nunc ſermo eſt, caſus. Rarius enim fit, ut, qui diu cuidam diſciplinæ inhæſerint, ejus principia deſerant. Fac vero, ut aliquando forte eveniat, quod nuper commemoravimus. Nequaquam tamen inde ſufficiens deduci posſet ratio, ob quam civitas omitteret curam religionis,

quæ ſaluti reipublicæ eſſe videretur. Hoc ſcilicet eo magis perſpicuum eſt, cum ſemper poteſtatem haberet civitas proſpiciendi illi, qui ob talem, quem ſuppoſuimus, caſum, vere non aliter ſalvam conſervare poſſet conſcientiam, quam munus ſuum abdicando. Ceterum iis, quorum ſit docere certam religionem, nihiloſecius inprimis in academiis, in quibus altiores litterarum disquiſitiones inſtituendæ ſunt, ideo non interdictum eſſe, dubia movere, quæ illis forte oriantur, vix negari poterit. De his vero, quæ proprie methodum docendi attinent, disſerere, ultra hujus disſertatiunculæ fines eſſe videtur; quatenus autem in iis, quæ jam allata ſunt, ſuppoſui, obligationem certam docendi religionem, valide induci poſſe, adhuc monere liceat, neminem quidem ſe ad id obligare poſſe, ut idem in perpetuum credat; hinc autem nullo jure deduci, ut non valeret obligatio, vi cujus, alicui in poſterum docere prohibe

retur disciplinam contrariam illi, de cujus veritate sibi persuasum habere profiteretur. Cum vero libri symbolici esse dicantur, qui principia cujusdam religionis contineant, per se quidem patet, quod nuper de religione positiva generatim dictum est, de libris symbolicis æquo jure valere.

§. 8.

Præcipuæ nobis jam indicatæ videntur rationes, quibus civitas rite studere potest religioni propagandæ, quam veram esse censet. Iisdem nequaquam directe limitari libertatem civilem, ni fallor, ex supra allatis satis perspicuum est. Quatenus vero forte quæreretur, an usu earum facto, indirecte circumscribatur libertas, omnino quidem constat, quod sumtibus civitatis fieri nequeant instituta, quæ religionis causa facienda esse indicavimus, nisi subditi ad impensas hunc in finem comparandas tributa conferant.

Hinc vero nihil certe efficitur in præjudicium ſententiæ noſtræ. Nemo enim ſubditos obligari negaverit ad participandas impenſas neceſſarias ad ea, quæ facienda jure conſtituerit civitas. Cum igitur antea evictum ſit, officium civitati jubere, ut religioni promovendæ inſerviat, quæ juſta esſe videatur, eo ipſo quoque conſtat de obligatione civium tributa præſtandi, quæ hunc in finem exigantur. Hocce officio liberatum iri, qui religionem non agnoſcunt, quam profitetur civitas, nullo jure contendere posſunt. Sufficit enim quod civitati, cui ſupra vidimus, quatenus in hypotheſi eſt, competere jus de ea re ſtatuendi, in genere ſalutaris esſe videatur religio, cujus cauſa impenſæ faciendæ ſint.

§. 9.

Ex omnibus, quæ hactenus demonſtrata ſunt, nobis jam conſtare videtur

de ſequentibus principiis: I) *Competit civitati jus, quamcunque religionem (doctrinam, quam ut religionem profitetur communio quædam) eatenus prohibendi, quatenus vel in genere inſtitutis publicis ab una vel alia parte adverſatur, vel in ſpecie principiis religionis univerſalis contradicere ab civitate cenſeatur.* II. *Religionis cauſa, quam ut veram civitas agnoſcit, huic licitum eſt,*

1) *eccleſiam ineundam proponere et publicis ſumtibus inſtituere*
2) *efficere, ut religio nomine civitatis publice doceatur.*

Quid uno vel altero reſpectu ulterius a parte civitatis rite conſtitui poſſit, de eo ſingulatim diſſerere fines noſtros excedit.

§. 10.

Abſoluta jam eſſe videtur disquiſitio de ipſo jure civitati concedendo religionem dominantem conſtituendi. Cui vero

auctoritati civili hoc jus tribuendum ſit, commemorare hactenus ideo omiſi quod, illa demum diſputatione peracta, huic quæſtioni locus fieri videtur. Nunc autem primum quærere licet, num legibus fundamentalibus de religione ſtatuendum ſit. Quamvis vero hoc a populis, et quidem ſequioribus temporibus, receptum vidimus, in contrariam partem nobis tamen abeundum eſſe videtur. Quod enim legibus, de quibus nunc ſermo, propoſitum ſit, formam civitatis, ſeu modum tradere, quo ſummum imperium diſtributum eſſe oporteat, ſatis quidem conſtat. Atqui cum hoc argumento non magis cohærere videtur religio, quam alia quæcunque materia, civitati jam conſtitutæ propoſita. Huc autem accedit, quod, civitatis formam conſtituendo, omnino id agatur, ut hæc æterna maneat. Cum vero nemo, cui vel maxime perſuaſum ſit de cujusdam religionis veritate ſatis

certus esſe queat, an aliquando forte non convincatur de alia doctrina; hinc quoque, ratio, ni fallor, ſurgit, ob quam fundamentalibus legibus non rite ſtatuere oporteat de religione. Hoc autem ſi ita ſe habeat, paucis haud dubie propoſitæ quæſtioni reſpondere licet. Per ſe enim ſatis perſpicuum eſt, quod, quatenus necesſe videatur, ea religionis univerſalis principia pronuntiare, quæ violare nefas ſit; id per legem fieri oporteat; nec ſane in dubium vocari posſe videtur, quod ſimili modo voluntatem ſuam effari debeat civitas de iis, quibus cuidam religioni poſitivæ, quantum licite fieri posſit, proſpicere velit. Cum vero ceterum de forma imperii disſerendi non locus ſit, penitius de illa re diſputare haud opus esſe videtur. Solum addere liceat, quod ſi populus poteſtate legiſlatoria gaudeat, vix fieri posſit, quin, ſi in eo ſemel vigeat certa religio, huic præ ceteris proſpiciatur a parte

civitatis. Si vero alia fuerit imperii forma, legislator æquitatem non minus quam prudentiam ſecuturus nec facile, licet perſuaſum ſibi habeat de alius religionis veritate, civitatis nomine deerit illi, qua per annorum decurſum ſubditorum felicitati æque ac honeſtati bene conſultum fuerit.